

ВИСНОВКИ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА, ВИКЛАДЕНІ В ПОСТАНОВАХ ВЕРХОВНОГО СУДУ, ЯК НОРМАТИВНИЙ РЕГУЛЯТОР ПРАВОВІДНОСИН: НОВЕЛИ СУЧАСНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. Автор аналізує висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, як нормативний регулятор правовідносин в Україні. На підставі аналізу виокремлених науковцями ознак нормативності судових актів досліджено особливості висновків щодо застосування норм права, викладених у постановах Верховного Суду, і зроблено висновок, які з таких висновків впливають на регулювання правовідносин. Запропоновано замість категорії «висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду» застосовувати термін «висновки щодо застосування норм права, викладені у судових актах Верховного Суду».

Ключові слова: висновки щодо застосування норм права, викладені у постановах Верховного Суду, нормативний регулятор правовідносин, судові акти.

На сучасному етапі особливої актуальності набуває питання щодо визначення нормативних регуляторів правовідносин. Основним нормативним регулятором правовідносин у праві України, як і в більшості країн з романо-германською системою права, є нормативно-правовий акт, який являє собою складну, багатоаспектну категорію. Не вдаючись до детального її аналізу, зазначимо, що згідно із загальноприйнятим у теорії права підходом нормативно-правовим актом є акт уповноважених органів державної влади, місцевого самоврядування, уповноважених осіб (уповноваженого на це суб'єкта) в певній формі та порядку, що встановлює, змінює чи відміняє правові норми для невизначеного кола осіб та розрахований на неодноразове застосування [1; 2; 3]. До ознак нормативно-правових актів відносяться: 1) неперсоніфікованість суб'єктів, на яких вони поширюють свою дію; 2) приймаються уповноваженими на це суб'єктами; 3) розраховані на неодноразове застосування [1; 2; 3].

Водночас на сучасному етапі в багатьох європейських країнах (навіть з романо-германською системою права) ознак нормативних регуляторів правовідносин набувають певні судові акти. Спираючись на доктринальний аналіз наукових робіт щодо визначення ознак нормативного регулятора в судових актах, зазначимо, що до таких ознак відносять: 1) такі акти ґрунтуються на вимозі верховенства права, однакового застосування норм права та єдності судової практики (аналогічні справи мають вирішуватися аналогічно); 2) приймаються для здійснення правосуддя; 3) базуються на правових позиціях, що сформульовані в мотивувальних частинах судових рішень, на підставі аналізу юридичних фактів та інтерпретаційної діяльності; 4) є обов'язковими не лише для сторін у справі, але і для невизначеного кола суб'єктів; 5) застосовуються неодноразово у разі прийняття рішень за аналогічними справами; 6) забез-

печуються державою через діяльність органів з виконання судових рішень [4, с. 137]. При цьому судові акти, що мають нормативний характер, не тотожні нормативно-правовим актам. Основними рисами, що відокремлюють такі судові акти від нормативно-правових актів, є: 1) створюються в результаті судової діяльності і є обов'язковими лише для судів під час розгляду аналогічних справ, а не для всіх суб'єктів права; 2) обов'язковість судових актів встановлюється не законом, а самою судовою владою (з метою забезпечення верховенства права та однакового застосування правових норм під час розгляду аналогічних справ); 3) обов'язковим є не судовий акт у цілому, а мотивувальна частина, яка містить правову позицію суду, що враховується у разі повторення фактичних обставин справи та правовідносин під час судового розгляду аналогічної справи; 4) доведення фактичних обставин справи є важливим аспектом застосування судових актів як нормативних регуляторів (необхідно довести аналогічність справи), тоді як на юридичну силу нормативно-правових актів фактичні обставини не впливають [4, с. 137; 5, с. 65; 6, с. 8].

Судова реформа, яка відбулася в Україні протягом 2016–2018 років, зумовила подальші зміни у національному законодавстві. Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 № 192-VIII було внесено зміни до Господарського правового кодексу України (надалі – ГПК України) (ст. 111-28), Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України) (ст. 360-7), Кодексу адміністративного судочинства України (надалі – КАСУ) (ст. 244-2), де передбачалося, що «...висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених відповідними нормами, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права. Висновок щодо застосування норм права, викладений у постанові Верховного Суду України, має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції під час застосування таких норм права. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів [7]. Крім цього, до Кримінально-процесуального кодексу України (надалі – КПК України) була внесена ст. 458, згідно з якою висновок Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладений у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої статті 445 КПК України, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідну норму права, та для

всіх судів загальної юрисдикції, які зобов'язані привести свою судову практику у відповідність до судових рішень Верховного Суду України. Суд має право відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів [7]. Крім цього, Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 № 2147-VIII [8] було змінено ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», в яких зазначалося, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права; висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду, враховуються іншими судами у разі застосування таких норм права [8]. З прийняттям вищевказаних змін у правову систему України було введено нову категорію – висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках Верховного Суду (надалі – ВС), яка має певні особливості. Так, відповідно до ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» «...висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках ВС, є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права», а згідно з ч. 6 ст. 13 цього Закону, висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках ВС, враховуються іншими судами у разі застосування таких норм права [9]. Згідно з ч. 5 ст. 242 КАСУ, у виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках ВС; у ч. 3 ст. 291 цього нормативного акта передбачається, що у ухваленні рішення у типовій справі, яка відповідає ознакам, викладеним у рішенні ВС за результатами розгляду зразкової справи, суд має враховувати правові висновки ВС, викладені у рішенні за результатами розгляду зразкової справи; ч. 5 ст. 292 КАСУ передбачає, що рішення суду апеляційної інстанції за наслідками перегляду типової справи може бути оскаржено в касаційному порядку у разі, якщо суд першої та (або) апеляційної інстанції у вирішенні типової справи не визнав її типовою справою та (або) не врахував правові висновки, викладені у рішенні ВС за результатами розгляду зразкової справи [10]. Відповідно до ч. 4 ст. 263 ЦПК України, ч. 4 ст. 263 ГПК України у виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановках ВС [11; 12].

З огляду на це, можемо констатувати, що висновкам щодо застосування норм права, викладеним у постановках ВС, притаманна така ознака, як обов'язковість, не лише для сторін у справі, але і для інших суб'єктів, насамперед для інших судів та суб'єктів владних повноважень (що є однією з ознак нормативності). Крім цього, виходячи з аналізу правових норм, викладених раніше, зазначимо, що висновки щодо застосування норм права, викладені у постановках ВС, приймаються у здійсненні правосуддя, застосовуються неодноразово у разі прийняття рішень за аналогічними справами та забезпечуються державою через діяльність органів з виконання судових рішень.

Проте питання щодо інших ознак нормативності у висновках щодо застосування норм права, викладених у постановках

ВС, неможливо вирішити, не відповівши на запитання: які ж саме судові акти містять такі висновки? Як зазначалося раніше, цей вид судових актів є новелою в законодавстві України. Ще донедавна замість ВС функціонували вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України, які виносили рішення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, рішення Вищого адміністративного суду, рішення Вищого господарського суду, висновки Верховного Суду України щодо застосування норми права, викладені у його постанові, прийнятій за результатами розгляду справи з підстав, передбачених відповідними нормами тощо. Проте судова реформа, яка змінила чотириланкову систему судів України (суди першої інстанції (місцеві), суди другої інстанції (апеляційні), спеціалізовані суди (господарський, адміністративний, з розгляду цивільних та кримінальних справ) та Верховний Суд України) на триланкову (місцеві суди, апеляційні суди та ВС). На матеріально-технічній базі Верховного Суду України та спеціалізованих судів створено ВС, який є найвищим судом у системі судоустрою України (ч. 2 ст. 17 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») [9].

Одним з основних завдань ВС є забезпечення сталості та єдності судової практики (однакового застосування норм права судами різних спеціалізацій) у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом (ч. 1 ст. 36 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») [9]. Логічно припустити, що однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій ВС забезпечуватиме шляхом розроблення висновків щодо застосування норм права, які викладатиме у своїх постановках ВС. Проте аналіз оновленого законодавства (Закону України «Про судоустрій та статус суддів», ЦПК, ГПК, КАСУ та КПК) переконує, що законодавець не надав визначення цього терміна. Згадка про «висновки щодо застосування норм права, викладені в постановках ВС» зустрічається у ст.ст. 242, 333, 346, 347 КАСУ, ст.ст. 394, 403, 404 ЦПК України, ст.ст. 236, 293, 302, 303 ГПК України, проте поняття цього терміна не надається, а отже, не зовсім зрозуміло, що саме законодавець має на увазі під цією категорією.

Відповідно до КАСУ ВС: 1) розглядає справи як суд першої інстанції (справи щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму, справи за позовом про дострокове припинення повноважень народного депутата України, а також справи щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів (ч. 4 ст. 22, ч. 6 ст. 277, ч. 3 ст. 273) та у справах, прийнятих до провадження для постановлення зразкового рішення (п. 22 ч. 1 ст. 4; ст. 290); 2) в апеляційному порядку як суд апеляційної інстанції переглядає судові рішення апеляційного адміністративного суду (ч. 2 ст. 23); 3) як суд касаційної інстанції переглядає судові рішення місцевих та апеляційних адміністративних судів у касаційному порядку (ст. 24) [10]. Згідно зі ст. 241 цього ж нормативного акта, судовими рішеннями є: 1) ухвали; 2) рішення; 3) постанови; процедурні питання, пов'язані з рухом справи в суді першої інстанції, клопотання та заяви осіб, які беруть участь у справі, питання про відкладення розгляду справи, оголошення перерви, зупинення або закриття провадження у справі, залишення заяви без розгляду, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом, вирі-

шуються судом шляхом постановлення ухвал; судовий розгляд у суді першої інстанції закінчується ухваленням рішення суду; перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку закінчується прийняттям постанови [10]. Як суд першої, апеляційної та касаційної інстанцій ВС в адміністративному процесі може приймати: 1) рішення суду першої інстанції, в якому вирішуються позовні вимоги; 2) постанови (письмове рішення в адміністративній справі, у якій вирішуються вимоги апеляційної чи касаційної скарги) (п. 13, 14 ст. 4 КАСУ); 3) рішення суду, ухвалені за результатами розгляду зразкової справи (ч. 9 ст. 290 КАСУ) [10].

Відповідно до ЦПК, ГПК України ВС переглядає: 1) в апеляційному порядку судові рішення апеляційних судів, ухвалені ними як судами першої інстанції (ст. 24 ЦПК України, ст. 25 ГПК України) [11; 12]; 2) у касаційному порядку судові рішення, ухвалені судами першої та апеляційної інстанцій (ст. 25 ЦПК України, ст. 26 ГПК України) [11; 12]. Згідно зі ст. 258 ЦПК України, 232 ГПК України, видами судових рішень у цивільному процесі є: ухвали, рішення, постанови, судові накази [11; 12]. Як суд апеляційної та касаційної інстанцій в цивільному та господарському процесі ВС може приймати постанови, якими закінчується перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку (ч. 4 ст. 258 ЦПК України, ч. 4 ст. 232 ГПК України) [11; 12].

Виходячи з назви «висновки щодо застосування норм права, викладені в постанові ВС», можна було б припустити, що до них відносяться лише постанови ВС, якими закінчується перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку (тобто ті, які ВС виносить у справах, у яких вирішуються вимоги апеляційної чи касаційної скарги). Так, у постанові, якими закінчується перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, можуть міститися висновки ВС щодо застосування норм права, які можуть неодноразово застосовуватися в аналогічних справах і є обов'язковими для нижчих судів, тобто мають ознаки нормативності.

Проте, якщо обмежитися для визначення категорії «висновки щодо застосування норм права, викладені в постанові ВС» лише постановами ВС, якими закінчується перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, то виникає запитання: навіщо в судовий процес введено категорію «зразкові справи?».

З одного боку, зразкові справи закінчуються винесенням рішення, тобто не підпадають під вищевказану категорію (оскільки в ній висновки мають бути викладені в постанові ВС). Проте, з іншого боку, рішення у зразкових справах містять висновки ВС щодо застосування норм права. Отже, категорія «зразкові справи» потребує більш детального розгляду.

Нагадаємо, зазначена категорія є новелою в законодавстві України і введена лише 15.12.2017 з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [8]. Зразкові справи – категорія виключно адміністративного процесу. Відповідно до п. 22 ст. 4 КАСУ зразкова адміністративна справа – типова адміністративна справа, прийнята до провадження Верховним Судом як судом першої інстанції для постановлення зразкового рішення [10]. При цьому поняття «типової справи» також є новим для адміністративного процесу. Згідно з п. 21 вищевказаної норми, типові адміністративні

справи – адміністративні справи, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), спір у яких виник з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, та у яких позивачами заявлено аналогічні вимоги [10]. На сучасному етапі це переважно справи щодо невиконання пенсійних і соціальних виплат, які мають масовий характер і стосуються однакової категорії позивачів. Наприклад, Донецьким окружним адміністративним судом було подано на розгляд ВС справу № 805/402/18 про незаконність припинення виплати пенсій внутрішньо переміщеної особі як зразкової, оскільки тоді в його провадженні перебувало більше 200 аналогічних справ з позовами до відділень Пенсійного фонду України від внутрішньо переміщених осіб, яким припинили виплату пенсій на підставі Постанови Кабінету Міністрів України № 365 від 13.06.2016 року [13].

Прийняття ВС рішення у зразковій справі фактично являє собою формування висновку ВС щодо точного застосування норм права для вирішення типових спорів, які виникають з аналогічних підстав, у відносинах, що регулюються одними нормами права, відповідачем у яких є один і той самий суб'єкт владних повноважень (його відокремлені структурні підрозділи), а позивачами заявлено аналогічні вимоги. Наприклад, висновки ВС за результатами розгляду зразкової справи № 820/6514/17 від 15.02.2018 щодо перерахунку пенсій пенсіонерам МВС з урахуванням грошового забезпечення поліцейських підлягають застосуванню в адміністративних справах щодо звернення пенсіонерів органів внутрішніх справ, яким призначено пенсію згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького та рядового складу органів внутрішніх справ», до суду з адміністративними позовами до територіальних органів Пенсійного фонду України, на обліку яких перебувають позивачі та які здійснюють виплату пенсій позивачам, з позовними вимогами щодо визнання протиправною бездіяльності відповідача (відмови вчинити дії) щодо здійснення перерахунку та виплати позивачам пенсії з 01.01.2016 як пенсіонерам органів внутрішніх справ і зобов'язання відповідачів здійснити перерахунок та виплату пенсії позивачам з 01.01.2016 як пенсіонерам органів внутрішніх справ [14].

Таким чином, рішення у зразкових адміністративних справах фактично являють собою висновки ВС щодо застосування норм права, проте викладаються вони не в постанові, а в рішеннях ВС. Як зазначалося раніше, ч. 3 ст. 291 КАСУ передбачається, що в ухваленні рішення у типовій справі, яка відповідає ознакам, викладеним у рішенні ВС за результатами розгляду зразкової справи, суд має враховувати правові висновки ВС, викладені у рішенні за результатами розгляду зразкової справи [10]. Тобто рішення ВС за зразковими справами являють собою позицію ВС щодо застосування норм права за аналогічними справами, що застосовуються неодноразово і є обов'язковими для судів, тобто мають ознаки нормативності.

Виходячи з цього, спірним є застосування законодавцем категорії «висновки щодо застосування норм права, викладені в постанові ВС» як узагальнюючої категорії, що являє собою позицію ВС із застосування норм права за аналогічними справами, що застосовуються неодноразово і є обов'язковими для судів. На наш погляд, більш точним було б використання терміна «висновки щодо застосування норм права, викладені в судових актах ВС», оскільки поняття «судові акти» є більш широким, ніж «постанови», отже, охоплює обидва ці терміни.

Повертаючись до аналізу ознак нормативності щодо рішень у зразкових справах, зазначимо, що таким рішенням також притаманні ознаки нормативності. По-перше, вони приймаються у разі здійснення правосуддя з метою забезпечення однакового застосування норм права та єдності судової практики, що полягає в тому, що аналогічні справи мають вирішуватися аналогічно. По-друге, такі справи є обов'язковими не лише для сторін у справі, але і для невизначеного кола суб'єктів, оскільки згідно з ч. 3 ст. 291 КАСУ, в ухваленні рішення у типовій справі, яке відповідає ознакам, викладеним у рішенні ВС за результатами розгляду зразкової справи, суд має враховувати правові висновки Верховного Суду, викладені в рішенні за результатами розгляду зразкової справи [10]. По-третє, рішення ВС за результатами розгляду зразкової справи приймаються у разі здійснення правосуддя, застосовуються неодноразово під час прийняття рішень за аналогічними справами та забезпечуються державою через діяльність органів з виконання судових рішень.

Підсумовуючи зазначене, констатуємо, що нормативними регуляторами правовідносин виступають висновки щодо застосування норм права, викладені в судових актах ВС (постановах ВС, якими закінчується перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку та рішення ВС за результатами розгляду зразкової справи).

Література:

1. Мицкевич А.В. Акты высших органов Советского государства. М., 1967. 233 с.
2. Алексеев С.С. Общая теория права. М. Дело, 1975. В 5 т. Т. 1. 466 с.
3. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства: учеб. для вузов. М., 2004. 678 с.
4. Шевчук С. Нормативность актов судебной власти: эволюция мнений в отечественном правоведении. Право Украины. 2013. № 1. С. 133–151.
5. Судебная практика в советской правовой системе / под ред. С.Н. Братуся. Мысль. М, 1975. 413 с.
6. Лазарев В.В. Правоположения: понятие, происхождение и роль в механизме юридического воздействия. Правоведение. 1976. № 6. С. 63–70.
7. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 18, № 19–20. Ст. 132.
8. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 № 2147-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 48. Ст. 436.
9. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 41–42, № 43, № 44–45, Ст. 529.
10. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № № 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35–36, № 37, ст. 446.

11. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. ст. 492.
12. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 № 1798-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 6. Ст. 56.
13. Зразкова справа про виплату пенсії ВПО: чому її розгляд Верховним Судом такий важливий? URL: <http://vpl.com.ua/uk/news/4647/>
14. Рішення Верховного Суду від 15.02.2018 № 820/6514/17 (Пз/9901/8/18) щодо перерахунку пенсій пенсіонерам МБС з урахуванням грошового забезпечення поліцейських. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/zrazkova-sprava/rishenna_zrazkova_820_6514_17

Карпушова Е. Г. Выводы по применению норм права, изложенные в постановлениях Верховного Суда, как нормативный регулятор правоотношений: новеллы современного законодательства

Аннотация. Автор анализирует выводы по применению норм права, изложенные в постановлениях Верховного Суда, как нормативный регулятор правоотношений в Украине. На основании анализа выделенных учеными признаков нормативности судебных актов исследованы особенности выводов по применению норм права, изложенных в постановлениях Верховного Суда, и сделан вывод, какие из таких выводов влияют на регулирование правоотношений. Предложено вместо категории «выводы по применению норм права, изложенные в постановлениях Верховного Суда» применять термин «выводы по применению норм права, изложенные в судебных актах Верховного Суда».

Ключевые слова: выводы по применению норм права, изложенные в постановлениях Верховного Суда, нормативный регулятор правоотношений, судебные акты.

Karpushova K. Conclusions on the application of the rules of law set forth in the decisions of the Supreme Court as a normative regulator of legal relations: new laws of modern legislation

Summary. The author analyses conclusions on the application of the rules of law set forth in the decisions of the Supreme Court as a normative regulator of legal relations in Ukraine. Based on the analysis of signs of laws and regulations distinguished by scholars, the peculiarities of conclusions on the application of the rules of law set forth in the decisions of the Supreme Court are studied and it is summarized which of these conclusions influence the regulation of legal relations. Instead of the category “conclusions on the application of the rules of law set forth in the decisions of the Supreme Court,” it is proposed to apply the term “conclusions on the application of the rules of law set forth in the judicial acts of the Supreme Court”.

Key words: conclusions on the application of the rules of law set forth in decisions of the Supreme Court, normative regulator of legal relations, judicial acts.